

Исаков К.А.

ТАМСИЛЧИНИН ТАБЫЛГАЛАРЫ

Исаков К.А.

НАХОДКИ ПИСАТЕЛЯ

К.А. Isakov

FINDINGS OF FABULIST

УДК:341.223

Макалада Райкан Шүкүрбековдун табылгалары каралып, алардын кыргыз адабиятына болгон таасири, мааниси жана өзгөчөлүктөрү белгиленген.

In the article finds of Raykan Shukurbekov and their impact, meaning and features in Kyrgyzstan literature.

Райкан Шүкүрбеков өзгөчө тагдырдагы, өзгөчө типтеги акын, драматург жана котормочу болгон. Р.Шүкүрбековдун адабий мурастарынын ичинде тамсилдер негизги орундардын бирин ээлейт.

К.Даутов: «Акындын... «Бөрү басар», «Короз», «Түлкү менен Теке», «Чымын менен Карышкыр», «Сагызган менен Түлкү», «Ат менен Эшек», «Эки Эчки» сыяктуу жанрдын табият талабына жооп берерлик жакшы тамсилдери көп. Сатиранын бул формасын жаңы баскычка көтөрүүдө эң башкы орун Райкан Шүкүрбековго таандык. Анын ысымы аталбай, чыгармалары окулбай деле кыргыз сатирасы жөнүндө кеңири жана объективдүү сөз болушу мүмкүн эмес. Акындын таланты чындап төгүлгөн жылдар кыргыз адабиятында тамсил менен юмордун өзүнчө эле бир гүлдөө доорун түзгөн экен десек абдан жарашат» [1, 110], - деп жазган.

Акындын биринчи ыр китеби «Ырлар жана тамсилдер» деген ат менен 1957-жылы чыгат, бир жылдан кийин «Ала-Тоо жаңырыгы», 1961-жылы «Райкан Шүкүрбеков» деген китеби жарык көрөт. Автор оригиналдуу чыгармалары менен катар эле котормо жаатында иштеп, 1955-жылы кыргыз тилинде И.А.Крыловдун китебин чыгарышы анын тамсилчи катарында кандай мектептен өткөндүгүн көрсөтүп турган факт.

Анын «Иттин жомогу» деген тамсили – жазылыш стили кызык чыгарма. Башы Иттин монологу менен башталат, ал монолог ыр түрүндө жети сапта берилет. Традициялуу кыргыз поэзиясында ыр куплети 4,6,8 саптан турса, мында 7 сап орун алган. Мындагы ой – Иттин көптү көрсө да, дүйүм тилди билсе да, жолдошу жок жолбун болуп жүргөндүгү.

Бир карасаң мында тамсилдик маани жок сыяктуу эле, кадимки иттер менен аюулардын жашоо турмушу, алардын генетикалык жана физиологиялык өзгөчөлүктөрү көрсөтүлүп жаткандай. Бирок бир бырс этип күлкү келтире

турган окуя-жагдай, иттер менен аюулардын адамдарча кобурашып жатышы, аларга аллегориялык чапан жаап, ошол чапандын ичинде достукка кол сунушуп, бирок эки башка ой-максаты болгон эки адамдын алыш-беришинин бузулушу көрсөтүлүп жаткан сыяктанат. М.Түлөгабылов: «...Иттин жомогунда» кеп – жолбун болуп жүгүргөн, жолдош таппай жүдөгөн иттин саякатын баяндап, ар айбанаттын жашоосу жөнүндө бир баштан кабарлаган сюжеттик мазмундун көп тармактуу, көп малыматтуулугунда гана эмес, негизги маселе-адамдын керемети, улуулугу көркөм ачылгандыгында. Ошондуктан Р.Шүкүрбековдун бул аңгемеси иттин ит турмушунан арылуусуна башкалар эмес, адам гана аралжы болгонун баяндоо менен жашоо дүйнөнүн ээси – Адам экенин көрсөтөт» [3, 227-228], - деп жазат.

XX кылымдын 30,50-жылдарында кыргыз жазуучуларынын арасында бөлүнүп-жарылууучулук, талантсыздардын таланттуу адамдарды тебелеп-тепсеши коомдук турмушка, жеке чыгармачыл кишилердин аң-сезимине өзгөчө таасир эткен белем, алардын жазгандарында ушул көрүнүштөрдүн издери кадимкидей сезилип турат. Адатта, көркөм чыгармаларда бүркүт башка каарман болгондо ал өлбөстүктүн, күчтүүлүктүн символу катары көрүнсө, Р.Шүкүрбеков ошол бүркүттү башкача байкайт. «Самолёт жана Бүркүт» тамсилинде эки каарман – бири – самолёт, экинчиси – бүркүт, экөөнүн жарышы мындай караганда технологиянын өсүүсү, адам акылынын көктүн жана кара күчтүн ээси бүркүт деген жаныбарды жеңип чыгуусу болгону менен андагы маани башкага – акындарга кетет. Үндөн тез учуучу самолётту көргөн Бүркүт аны менен жарыш-кысы келет жана жарышат. Бирок самолёт Ташкенден өткөндө, Бүркүт Таласта калат. Анан балдарына мындай дейт:

Кээ бир акындарга жетсин убалым,
Мактоодон тынбайт кулагым.
Андан көрө жай бергиле жатайын,
Араң турамын!
Артта калган акынды укпагыла –
Чырагым [4, 68-69].

Көрсө Бүркүттүн самолёт менен жарышуусунун себеби – анын акындар тарабынан көкөлөтүп мактала бергендигинде экен, ошол мактоого маарыган көктүн ээси өзүнөн башка эч нерсени теңсинбей калганда ушундай окуяга кабылып отурат. Бүркүт – акындар тарабынан мактоого алынган жетекчинин аллегория-ланышы. Мында одачыл акындар менен керсейген Бүркүт турмуштук жат көрүнүш экендиги көрсөтүлүп жатат.

Р.Шүкүрбеков – нукура сатиралык тил менен жаза билген автор, анын термелериндеги ыр саптары, мисалы, «чабандын иши чатак иш», «терменин башы арактан, айланып кетсин тамактан», «жүргөн жери ызычуу, эч кимге жакпайт жинди суу», «бөтөлкөдө жай жатат, ичине кирсе чаңдатат», «түгөнбөс пахмел башталат», «ичкилик арты өкүнүч», «ит каппайт сени жаман деп, кыз сүйбөйт сени адам деп» деген сыяктуу сөз айкаштары элдик макалыла-каптарга айланып кеткен. Бул да болсо акындын сөзүнүн омоктуулугунда, таамайлыгында жана табылгаларынын элге жакындыгында.

Р.Шүкүрбековдун тамсилдеринде «Секретарь Мышык» дегени бир топ ийгиликтүү чыккандай. Мында тууганчылык, бюрократия, сабатсыздык, кошоматчылык сыяктуу терс сапаттар жаныбарлар аркылуу кайманалаштырылып, бир мекеменин ички турмушу масштабдуу түрдө чагылдырылат. Кыргыз турмушу – жумуштан бош калган тууганын анын ошол туугандыгына карап ишти билеби, билбейби, ошол жумушка компотент-түүлүгү барбы, жокпу, ага карабай буйрук чыгарып, эптеп айлык төлөй берет. Мышык ошентип Аюу тууганына кызматкер болуп калды. Анан бир күнү Зуура деген Тоок справка алууга барса, катчы Мышык мындай деп жазыптыр: «Вэрелде үшү зврафка Сурага». Көрсө анысы: «Берилди ушул справка Зуурага» дегени экен. Зуура-Тоок урушса, Аюу аны айдап чыгып, мындан кийин бир эле справка берейин, баарын ошондой жаз деп үйрөтөт. Анан Эчки келип Мышыкка айтат:

- Сен секретарь болгону,

Айылдын иши оңбоду.

Жаза албасан, билгенге бергин,

Бекер акчасын жебей элдин.

Муну уккан «Мышыктын көзү чанагынан чыгып, «Аяш, аяш» деп калтырап туруп, анан эмне болгонун өзү да билбей, таноосун апчып алыптыр тырмагын сунуп». Анан эмне болду дебейсизби, Мышык-секретарга болушуп, тууганын колдоп Аюу эми Эчкини да айдап чыгат. Протекцияга белчеден баткан «бул айылда күнүгө ушундай кылык».

Тамсилчинин кыска моралы болсо мындай:

Ушул өңдүү мышыктарды колдоо,

Анык эскинин жолун жолдоо [4, 129].

Р.Шүкүрбеков сатира жана юморго ылайыктуу куйкумдуу тили менен, эсте калган аллегориялык образдары менен, элдик тилдеги ийкемдүү түрмөктөрдү орду менен колдоно билүү маданияты менен тамсилчилик өнөрүнө өз салымын кошо алды. Бирок анын эрте өлүмү андан ары бул жанрдагы аракеттерин токтотуп, улуттук тамсилчилик өксүү тартты. Канткен менен «...профессионал поэзиядагы профессионал сатира нагыз өзүнүн тилине М.Алыбаев менен Р.Шүкүрбековдун чыгармаларында гана толук ээ боло алды. Булар кыргыз сатирасын саратан айында күчүнө келип, төгүлүп турган жыландын заарындай заарын чачып, тийген жерин куйкалап түшө турган чегине жеткиришти. Жанрдын чындап бир гүлдөгөн доору түздөн-түз ушул эки акындын чыгармачылык ишмердүүлүгү менен байланыштуу. Алар сатираны алдыга жылдырып барып, өзүнчө эле бир жаңы чекке коюп кетти, ага бул экөөнөн мурда чыккан сатириктер да жеткен эмес, кийин келгендер да али жетише элек...» (К.Даутов)[2, 179].

Ошентип кыргыз совет адабиятынын башталыш жана алгачкы калыптануу, өнүгө баштоо мезгилиндеги жанрдын динамикасын, тамсилчилердин чыгармачылык индивидуалдуулугун жана типологиялык жалпылыгын карап көргөндө кандай кубулуштар менен кездешибиз?

Биринчиси, кыргыз тамсили бул мезгилде саясий жактан партиялык идеологияга кызмат саяууну эң башкы милдетибиз деп эсептешип, социалисттик эмгектен качкандарды, коомдук жумушка чыкпагандарды өзгөчө сынга алды. Мисалы, Ж.Бөкөнбаевдин “Күзгү көпөлөк”, Р.Шүкүрбековдун “Карга менен Чыйырчык”, “Чымын менен Карышкыр”, “Түлкөйөр”, “Карышкыр менен Качкынбай” ж.б. бир катар тамсилдеринде мына ушундай мотивдер орун алган.

Жалпысы ХХ кылымдын I жарымындагы адабияттын ашкере саясатташышы, социалисттик турмушту оң гана чагылдыруу керек деген жогору тараптардан болгон тамызын көрсөтмөлөр сынсыз өнүкпөй турган тамсил сыяктуу сатиралык адабияттын өсүшүнө тоскоолдук кылбай койбоду.

Экинчиден, А.Токомбаевдин, Ж.Бөкөнбаевдин, М.Алыбаевдин, Р.Шүкүрбековдун чыгармачылыгында тамсил жанрынын поэтикасын карап көргөндө алар салттуу кыргыз ырынын 8 муундуу формасын, традициялуу уйкаштыктарын карманганын байкайбыз, алардын бул жанрдагы чыгармаларында тамсилдин жанрдык башкы белгиси болгон эпикалык баяндоо менен бирге эле тамсилге чоочун болгон лирикалык жанрга мүнөздүү сүрөттөөлөр да кеңири пайдаланылат. Эгерде А.Токомбаев менен

Ж.Бөкөнбаев ошол традициясын өзгөртпөй кала берген болсо, М.Алыбаев менен Р.Шүкүрбеков айрым учурда батыштын классикалык тамсилинин стилин – эркин ыр формасын, эпикалык баяндоону алдыга чыгаруу ыкмасын колдоно башташкан.

Үчүнчүдөн, ХХ кылымдын I жарымындагы тамсилдерде аллегориялык образдар адегенде кыргыз элинин турмушунда кеңири учураган, жомоктордо ар дайым каармандар катары өздөрүн көрсөтүп келген жаныбарлар болушту. Мисалы, бүркүт, үкү (А.Токомбаев), түлкү, бөдөнө, жагалмай, арстан, жылан, бака, кулаалы (Ж.Бөкөнбаев), короз, түлкү, ит, аюу, сагызган, ат, карга, чыйырчык, карышкыр (Р.Шүкүрбеков), кашкулак, карга, сагызган (М.Алыбаев) ж.б. Мына ушуларды кейиптештирүүдө тамсилчи акындар алардын кыргыз элиндеги мурдатан жаралган традициялуу бейнелерин пайдалануу менен жаңы заманга ылайык айрымдарына жаңы кесиптерди ыйгарып көргөн. Мисалы, коён сот (М.Алыбаев), мышык секретарь (Р.Шүкүрбеков) болот да советтик граждандар мүнөздүү кесиптерге отурганы менен баягы эле социа-лизмге чейинки мүнөз-аракеттерин көрсөтө берет.

Советтик доор адамдардын жаңы коллективин жаратты, элдер уюмдарга, чарбаларга бирикти, демек кыргыздар үчүн турмуштун жаңы уклады пайда болду, мунун өзү тамсилдик каармандарды ошол адамдардын азыркыча жашоосун чагылдырууга кызмат кылдыруу зарылдыгын талап кылды. Айталык түлкү баягыдай эле куу болушу керек, бирок ал социализмдин душманы катары көрүнүүсү зарыл эле. Жамааттык жетекчиликке, башкаруучулукка негизделген совет коомунда ошол жетекчилердин, башкаруучулардын кол алдындагылар аларга көз каранды болуп жашады, мунун өзү кошоматчыларды жаратты. Андыктан да бул мезгилде кыргыз тамсилдеринин башкы темасы – кошоматчылыкты ашкерелөө болду. Мына ушул кошоматчылык тамсил бутасына алынып, Р.Шүкүрбеков да, М.Алыбаев да бул темада ондогон ыр, поэмаларын, тамсилдерин жазган. Алардын түзгөн кошоматчылары эл турмушуна жат көрүнүш гана эмес, улам ажырыктык тамырындай тарап бараткан коомдук илдет катары сынга алынды.

Бул мезгилдердеги тамсилдердин дагы бир сындаган адамдары – эшек сыяктуу көк мээлер, алар өздөрү эч нерсени түшүнбөйт, түшүнгүсү да келбейт, бирок билсе-билбесе айта берет, талап кыла берет, аларды ээрчиген коом улам тунгуюкка карай кетип жатат, мисалы, Р.Шүкүрбековдун спектик эшеги “эч нерсени жактырбайт”, “жарыктан жаа бою качып”, “күүгүмдө өзүн жакшы сезет”, сөзү болсо “күн

жок болуп, ай гана калсын”, алма бербеген теректи кыйгыла, гүлдөр эмнеге кышында гүлдөбөйт ж.б. сөздөрдү айтып, турмуштан ыраак калган, анда адамдарды ээрчүү, адамча жашоо деген жок, элге тескери жүрүп, эшектик мүнөзүн көрсөтөт.

Түлкү болсо бул мезгилдеги тамсилдерде эң көп колдонулган аллегориялык образ болуу менен бирге эле анын башкы сапаты дайымкыдай эле – куулугу. Адам мүнөзүндөгү бул сапат – адамдарды алдоо, алардын жакшы нерселерин тартып алуу, ар кандай окуялардан мант берип, булактап чыгып кетүү үчүн жаратылгандай. Ж.Бөкөнбаевдин түлкүсү бөдөнөнү, арстанды алдаса, Р.Шүкүрбековдун түлкүсү текени, аюуну, сагызганды, М.Алыбаевдин түлкүсү кашкулакты алдап сызга отургузат. Түлкүгө карама-каршы контрасттуу образдар аркылуу тамсилчилер алабарман, аңкоо, сук жаныбарларды коёт да, алардын ар кандай кырдаалдагы ар кандай кармаштарын тамаша кылдырат.

Төртүнчүдөн, ХХ кылымдын I жарымындагы кыргыз тамсилдеринде орус адабиятына активдүү “чабуул” коюлуп, ошол адабияттын таасирин күчтүү көрөбүз. Мисалы, “Сагызган менен түлкү” тамсили кадимки орус эл жомогундагы түлкү өлүмүш болуп жатып калып, балыкчынын арабасынан анын олжосун бүт шыпырып алган сюжетти элестетсе, М.Алыбаевдин «Сот болгон Коён» дегини тибет эл тамсилинен алынса, Р.Шүкүрбековдун “Мас болгон коёну” түздөн түз Сергей Михалковдун «Заяц во хмелю» деген тамсилинин котормосу болсо, “Аюу” аттуу тамсили С.Маршактын “Как себя вести” деген тамсилинин эле сюжетин кыргызча жазып таштаганы байкалып турат. Мындай көрүнүштөр жанрдын сырларын өздөштүрүү мезгилиндеги боло берүүчү нерселер катары кабыл алынган менен алар жеке авторлордун чыгармачылык жолунда аброй алып келген эмес.

Ошентип бул этап тамсил жанрынын “балалык доорунан” чыгып, кадыресе жанрдын сырларын өздөштүрүү этабына кирди, бирок тамсил жанры авторлорунун чектелүүлүгү жана алардын да бүт чыгармачылыгын ушул жанрга гана арнабагандыгы менен айырмаланды.

Адабияттар:

1. Даутов К. Мезгил сыны жана мен. Тандалмалар. – Б., 2004, 110-б.
2. Даутов К. Жаңы чектерге. – Ф., 1980, 179 б.
3. Түлөбабылов М. Кыргыз балдар адабиятынын тарыхы. – Б., 1991, 227-228 б.
4. Шүкүрбеков Р. Ырлар жана тамсилдер. 2-бас. – Ф., 1983, 68-69.